

ALICE JEDLIČKOVÁ: Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely.

Academia, Praha 2010, 271 s. ISBN 978-80-200-1829-8.

Teoretická konceptualizácia vzťahov medzi literatúrou a výtvarným umením má pomerne dlhú históriu a jej difúzne začiatky vystopujeme už k osvietenským poetikám 18. storočia (G. E. Lessing), ale až v 20. storočí ide o projekt, ktorého záujem vychádza z vedomia blízkosti slova a obrazu či existencie umeleckého synkretizmu (napr. Oskar Walzel). Dnešné humanitné vedy, obnovujúce sa radom kultúrnych obratov, z ktorých jeden je práve „vizuálny“ alebo „ikonický“, sa pokúšajú hľadať okrem iného hĺbkové prepojenia medzi výtvarným umením a literatúrou a zaujímajú sa o otázky intermediality ako vzájomného mediálneho prepojenia a sprostredkovania najmä medzi slovom a obrazom.

Práca pražskej literárnej vedkyne Alice Jedličkovej *Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely* (2010) je relevantným príspevkom k skúmaniu týchto vzťahov tak na teoretickej úrovni, ako aj na úrovni interpretácie, pretože jednak prináša konzistentnú predstavu o tom, ako všeobecne uvažovať o korešpondenciách medzi naratívnu literatúrou a moderným umením, a jednak predstavuje rad príkladov z modernej českej literatúry a ich akýchsi výtvarných náprotivkov. Čitatelia WLS mali už v minulosti možnosť oboznámiť sa s autorkiným prístupom k literatúre a výtvarnému umeniu v článku, v ktorom priniesla okrem iného naratologický výklad kultúry rokoka.

Originálnosť autorkinho prístupu sa na-

plno prejavuje aj v jej najnovšej knihe, v ktorej argumentačne doťahuje a analýzou starších i súčasných naratologických pozícií dokladá svoju hlavnú teoretickú tézu, ktorú by sme mohli v stručnosti vystihnúť nasledovne: vzťahy medzi naratívnu literatúrou a výtvarným umením je možné najspoľahlivejšie sledovať na základe kategórie priestoru, pretože „skúsenosť priestoru“ je spoločná naratívnej literatúre i výtvarnému umeniu. Autorka túto tézu dopĺňa a obohacuje ďalšími pojmami, ale aj ďalekosiahlymi teoretickými poznatkami (k tým skutočne fundamentálnym patrí redefinícia literatúry a umenia ako produktu humánnej skúsenosti všeobecne).

Pre súčasnú naratológiu i teóriu intermediality je najprínosnejšia prvá kapitola knihy, kde autorka podrobuje diskusii základné pojmy a predstavy, s ktorými neskôr pracuje pri interpretáciách (priestor, skúsenosť, perspektíva, architextúra, intermedialita, ale aj konkrétne stratégie čítania atď.). Autorku pritom zaujíma najmä konkrétna čitateľská rekonštrukcia „skúsenosti priestoru“, resp. možnosti senzorického vnímania priestoru prostredníctvom textu. Druhá a tretia kapitola prinášajú diskusiu o teoretických koncepciách vnímania priestoru v naratívnych textoch (Franz Stanzel, Gérard Genette, Boris Uspenskij, Gerhard Hoffmann, Wolf Schmidt) a návrh modelu konštituentov perspektívy, ktorý umožňuje čitateľovi vnímať priestorovosť v literatúre (tento azda trochu abstraktný model, na ktorom sa zakladá „výber faktov fikčného

sveta“ a v ktorom zohráva úlohu tak časová, ideologická, kognitívna, vizuálna, ako aj jazyková perspektíva, má svoju vizuálnu podobu na strane 139).

Intermediálne štúdiá, ku ktorým je *Zkúšenosť priestoru* príspevkom, by bez dlhoročnej kultivácie vnímania literatúry a výtvarného umenia neboli možné. Autorka na to napokon aj explicitne upozorňuje (s. 52) a nepriamo vyzýva literárnych vedcov, aby vystúpili z čistej literarity a venovali pozornosť aj iným prejavom kultúry a zahrnuli ich do svojho výskumu. Množstvo príkladov z českej literatúry a českého i svetového výtvarného umenia, ktoré autorka prináša, pochádzajú najmä z „blažených čias“ prvej tretiny 20. storočia, keď bolo v prostredí umeleckej moderny a avantgárd povedomie slova a obrazu takmer nedeliteľné a javilo sa ako prirodzené. Autorkine subtilné, hlboko do štýlu a rétoriky zasahujúce výklady priestorovosti u takých autorov ako J. K. Šlejhar, F. Langer, R. Weiner, M. Pujmanová, J. Čep a J. Havlíček prinášajú okrem analýzy individuálnych perspektivizácií aj hlboké odhalenie utvárajúcich sa dobových štýlových konvencií (napr. impresionizmus alebo kubizmus v literatúre). Komparácie s výtvarným umením majú väčšinou ráz konkrétnych kultúrnohistorických sugescií (napr. v Šlejharovom prípade ide o inšpirovanosť E. Munchom alebo ilustrácie Ludmily Jandovej či obrazy Emila Fillu), inokedy zrejme akýchsi voľnejších

„štýlových“ korešpondencií (Václav Špála). Autorka napokon sekundárne odhaľuje, nakoľko je „štýl“ závislý od spôsobu vnímania priestoru (akoby ticho akceptovala východiská wölflinovského formalistického chápania štýlu, ale súčasne ich prekonávala pojmom „experientiality“). V každom prípade ide väčšinou o mimoriadne subtilné „vzájomné osvetľovanie“ naratívnych textov a výtvarných diel s celkom jasným komparatívnym zámerom.

V poslednej časti práce dáva autorka jasne najavo, čo jej ohľadom budúcnosti intermediálnych štúdií leží ako literárnej vedkyňi najviac na srdci a vyznačuje hranice novej disciplíny priam ekologickou výzvou k „trvale udržateľnému rozvoju poetiky“. Jej vnímanie poetiky je pritom rovnako špecifické ako aj široké, pretože na jednej strane sa primárne vzťahuje na literárny text, odkazuje naň a na jeho konštanty i premenné, ku ktorým patrí tak estetickosť ako aj fikcionalita. Na druhej strane prízvukuje historickú perspektívu, ktorá stále zohráva dôležitú úlohu, či už ide o hermeneutické implikácie literárnych poetík alebo o analýzu štýlu, ktorá sa tu mlčky predpokladá ako jedna z úloh intermediálnych štúdií do budúcnosti. Akýmkoľvek smerom sa intermediálne štúdiá budú uberať, dnes už je jasné, že literárna veda k nim bude môcť do budúcnosti prispievať práve vďaka svojim poetologickým tradíciám a inováciám.

Adam Bžoch

JÜRGEN GLAUSER: *Skandinavische Literaturgeschichte*.

Stuttgart/Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2009. 519 strán. ISBN-13: 978-3-476-01973-8

Úvodom niekoľko poznámok o širšom kontexte výskumu severských literatúr. Popri iniciatívach v jednotlivých severských krajinách jestvuje sieť nordistických pracovísk v Európe a zámorí, ktoré sa prezentujú vlastnými projektmi, časopismi a intenzívne navzájom komunikujú. Osobitnou kvalitou výskumu sa už tradične vyznačujú nemecké univerzitné inštitúty. Treba pripomenúť, že

vlastne od konca 19. storočia predstavuje Nemecko závažný sprostredkovací kanál, ktorým sa severským literatúram otvárajú dvere do sveta. To platí o prekladateľskej činnosti, ale zároveň aj o literárnovednom bádani v tejto oblasti. Autori ako H. Ibsen, V. Jensen, S. Lagerlöfová, K. Hamsun a mnohí iní, plejáda predstaviteľov tzv. modernej klasiky, našli zaangažovaných interpretov v

radoch nemeckých vedcov. Zároveň v Nemecku vznikali prvé iniciatívy uchopiť sever-skú literatúru ako celok, ako štruktúrovanú jednotu v rozmanitosti. Ukázalo sa, že takýto prístup môže byť prínosný, a to tým skôr, že výskum dejín severských literatúr podliehal úzkym kritériám národnoliterárneho skúmania. Keby sme sledovali len vývoj nordistiky po druhej svetovej vojne, mohli by sme konštatovať, že v oboch nemeckých štátoch sa rozvíjali pozoruhodné iniciatívy. Vynikala západonemecká nordistika, ale nezaostával ani výskum v NDR. K priekopníkom nemeckého výskumu patril Wilhelm Friese, ktorý prácou *Nordische Literaturen im 20. Jahrhundert* (1971) prezentoval panorámu nórskej, švédskej, dánskej, islandskej a faerskej literatúry, jej vývinu od tzv. moderného prelomu koncom 19. storočia. Podobne postupovali Sven Hakon Rossel prácou *Skandinavische Literatur 1870–1970* (1973) a Fritz Paul dielom *Grundzüge der neueren skandinavischen Literaturen* (1982). Na tieto práce do istej miery nadviazal Heiko Uecker monografiou *Die Klassiker der skandinavischen Literatur. Vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (1990). V nej upriamil pozornosť jednak na vývinové tendencie severských literatúr, exemplifikované fundovanými portrétmi severských autorov, ktorí predstavovali istý kánon vnútri národnej literatúry, ale zároveň vstupoval do hry recepčný faktor, teda rozmer a hĺbka nemeckej recepcie. V bývalej NDR sa výskum skoncentroval v Greifswalde a jedným z jeho markantných výsledkov je *Meyers Taschenlexikon Noreuropäische Literaturen*, ktorý vydal Horst Bien s kolektívom (1978).

Práve v tomto načrtnutom kontexte vyniká iniciatíva kolektívu nemeckých vedcov strednej a mladšej generácie, ktorí pod vedením Jürgena Glausera nedávno predložili publikáciu *Skandinavische Literaturgeschichte* ambicióznym pokusom osvetliť dejiny škandinávskej literatúry v priereze dvanástich storočí, teda od raného stredoveku až po začiatok tretieho tisícročia. Už názov práce svedčí o tom, že autori pokladajú škandinávsku literatúru za istý organický celok. Na druhej strane si

uvedomujú heterogénnosť vývinových trajektórií jednotlivých súčastí tohto procesu a tomuto faktoru podrobujú členenie práce a metodologický aparát.

Ide o jedinečný projekt, ktorý svedčí jednak o odvahe, jednak o solídnej východiskovej báze nemeckej škandinavistiky. Práca totiž obsahuje osem obsiahlych kapitol rozvrhnutých chronologicky, v ktorých sa opisuje vývoj v epoche stredoveku, raného novoveku, osvietenstva, romantiky, *biedermeiera* a poetického realizmu, moderny a postmoderny. V nich sa osvetľuje vývoj viacerých národných literatúr (dánskej, nórskej, švédskej, islandskej a fínskej literatúry, čiže dianie v tzv. veľkých literatúrach severu. Osobitné kapitoly sa venujú dejinám saamskej (laponskej), faerskej a grónskej literatúry, ktoré sa doteraz v podobných prácach zvyčajne pertraktovali v tesnej súvislosti s „domácimi“ literatúrami, t. j. s literatúrou dánskou (faerská a grónska literatúra) a s literatúrou fínskou (saamska literatúra). Kompaktnú, osobitne vyčlenenú kapitolu predstavujú aj dejiny fínskej literatúry.

Už z tohto členenia a výpočtu predmetov výskumu vychodí náročnosť projektu, ktorý sa musel vyrovnávať s množstvom faktografických, biografických, kultúrno-politických informácií.

Editorovi sa podarilo sústrediť úsilie desiatky renomovaných vedcov a presne vymedziť metodologickú trajektóriu projektu. Výhodou väčšiny z autorov pritom bol fakt, že všetci majú za sebou príslušné prípravné práce formou monografií a štúdií, navyše všetkých spája komparatistická príprava a rozhladenosť naprieč celým spektrom toho, čomu sa hovorí severská resp. škandinávská literatúra.

Cieľovým publikom je jednak širší okruh vyspelých čitateľov a záujemcov o škandinávsku literatúru, jednak škandinavistická odborná verejnosť. Ide totiž o to, že kým v Dánsku, Nórsku, Švédsku a Fínsku jestvujú súborné literárnohistorické projekty, o ktoré sa autori mohli oprieť, na Islande máme do činenia len s fragmentárnymi iniciatívami, zatiaľ čo dejiny faerskej literatúry úplne

absentujú. Rovnako v začiatkovej fáze je výskum grónskej a saamskej literatúry.

Ako som naznačil, práca *Skandinavische Literaturgeschichte* si vytýčila cieľ opísať vývoj všetkých škandinávskych literatúr v jeho historickej dimenzii. Musela sa teda vyrovnáť s heterogénnosťou, rozmanitosťou javov, s faktom že ide o časovo nezosúladené fenomény. Hoci vývoj škandinávskej literatúry z nemeckého pohľadu umožňuje aj istý nadhľad, neznamená to, že by autori prestali vnímať podstatné rozdiely a vývojové divergencie. Práve naopak, dôsledný komparatistický prístup autorom umožňuje diferencovať, zobrazovať vzájomnosť javov, ich genetické súvislosti či typologické paralely, ale neraz i protirečivosť. To zároveň viedlo autorov k tomu, aby sociálne a kultúrne odlišné javy pertraktovali osobitne, čo sa týka prístupu k fínskej národnej literatúre, ale aj literatúry menšinovej (saamska a grónska literatúra).

Jeden príklad za všetky. V otázke tzv. fínskošvédskych autorov, t. j. autorov žijúcich vo Fínsku a píšucich po švédsky, sú doteraz zaužívané tri prístupy. Prvý ich zaraďuje k fínskej národnej literatúre, druhý k švédskej a tretí, ktorý sa uplatňuje v ostatnom čase, ich pokladá za svojbytnú vývojovú entitu. Recenzovaná publikácia preferuje v tejto súvislosti tretí prístup, totiž kritérium jazykové, takže autorov ako Franzén, Creutz, Södergranová, Diktonius nájdeme v kapitole o švédskej literatúre. Osobitne sa tejto otázke venuje Stefan Moster v úvode ku kapitole o fínskej literatúre. Aj saamska (laponská) literatúra si vyžaduje diferencovaný prístup. Nemožno ju definovať národnoliterárne, keďže vzniká na území severného Nórska, Švédska, Fínska ale aj polostrova Kola na severe Ruska, je teda literatúrou etnickej menšiny vo viacerých krajinách, čo vedie k potrebe riešiť jej príslušnosť ku kontextu príslušnej národnej literatúry. Faerská a grónska literatúra zase pripomínajú skôr situáciu postkoloniálnych literatúr, v ktorých zohráva rozhodujúcu rolu vzťah metropoly a provincie s celým komplexom otázok spojených s bilingvизmom väčšiny autorov.

Nie je jednoduché charakterizovať recenzovanú publikáciu z aspektu metodologického, keďže ide o kolektívne dielo desiatky autorov. Jedno však možno konštatovať, že nejde o lexikografickú príručku. Jednotlivým prvkom je literárnohistorický akcent na diskurzívne komentovanie vybraných fenoménov, ktoré autori definujú ako nosné a zaujímavé. Popri stručných prehľadoch jednotlivých epoch tu nachádzame koncentrované analytické pasáže venované úsekom dejín, ktorým je spoločné nové čítanie textov, takže do popredia vystupujú neraz nečakané aspekty.

Práca je zacielená primárne na nemeckého príjemcu, o čom svedčí aj úsilie o aspoň glosujúce zachytenie recepcie. Akosi bokom pozornosti ostáva však oblasť literatúry pre deti a mládež, hoci práve mnohí škandinávski autori v mnohých aspektoch inovovali žáner a podobu kníh pre deti a mládež. Nie vždy sa podarilo vyvážiť balansovať medzi zobrazením nosných osobností severskej literatúry a uchopením procesualnosti a medziliterárnej dimenzie v rámci dejín.

Autori si uvedomujú predbežnosť niektorých vlastných súdov a poskytujú priestor na ďalšiu diskusiu – deje sa tak ostatne i vtedy, keď sami relativizujú (s. XVI a inde) názov svojej práce: upozorňujú, že mali na zreteli dejiny škandinávskych literatúr v severnej Európe a všetky jednotlivé literatúry v ich rámci.

Milan Žitný

INTERLITTERARIA.

Tartu University Press, 2010, zv. 1. a 2., 598 s. ISSN 1406-0701.

Ročenku *Interlitteraria*, ktorá vychádza od roku 1996, vydáva Katedra porovnávacej literatúry na Univerzite v Tartu v spolupráci s Estónskou asociáciou porovnávacej literatúry. Šéfredaktorom časopisu, ktorý sa zameriava na výskum medziliterárnych a medzikultúrnych vzťahov a súvislostí, je charizmatický a rozhladený profesor Jüri Talvet, vedúca osobnosť estónskej komparatistiky, hlavný iniciátor vzniku a smerovania časopisu. Počas pätnásťročnej existencie sa časopis *Interlitteraria* etabloval na medzinárodnej vedeckej scéne (dôkazom je i skutočnosť, že je karentovaný a figuruje v medzinárodných databázach) a získal si veľký počet spolupracovníkov, prispievateľov a čitateľov v Estónsku aj v mnohých európskych a zámorských krajinách. Časopis je štvorjazyčný a príspevky v ňom sa uverejňujú v angličtine, španielčine, nemčine a vo francúzštine.

Široký medzinárodný záber časopisu orientovaného na problematiku medziliterárnosti, medzikultúrnosti a multikultúrnosti sa odrazil aj na zložení redakčnej rady, v ktorej sú zastúpené významné osobnosti porovnávacej literatúry z estónskych (L. Lukas, M. Grishakova) i zahraničných univerzít (A. Casas – Santiago de Compostela, Y. Chevrel – Paríž, E. Coutinho – Rio de Janeiro, D. Figueira – Univerzita v štáte Georgia, USA, G. E. Gillespie – Stanford, Kwok-kan Tam – Hong Kong, A. Melberg – Oslo, J. Neubauer – Amsterdam, D. Scholl – Kiel, M. Spiridon – Bukurešť, K. Sugawara – Tokyo, T. Virk – Lubľana).

Atraktivitu ročenky *Interlitteraria*, ktorá vychádza s finančnou podporou Estónskeho kultúrneho kapitálu (Eesti Kultuurkapital), zvyšuje aj pravidelné publikovanie príspevkov z oblastných konferencií ICLA organizovaných Estónskou asociáciou porovnávacej literatúry; spomínané konferencie sa konajú každý druhý rok v estónskom meste Tartu a zúčastňujú sa na nich komparatisti z európ-

skych, ázijských i zámorských krajín.

Pätnásť ročník časopisu *Interlitteraria* obsahuje tridsaťdeväť príspevkov z 8. medzinárodnej konferencie Estónskej asociácie porovnávacej literatúry, ktorá sa konala v univerzitnom meste Tartu v septembri 2009; časopis vyšiel v dvoch zväzkoch a má úctyhodných 598 strán. Konferencia s názvom *Dejiny literatúry ako faktor národného a nadnárodného literárneho kánonu* (History of Literature as a Factor of a National and Supranational Literary Canon) oslovila domácich i zahraničných bádateľov. Na konferencii sa zúčastnilo okolo štyridsať literárnych vedcov-komparatistov z Estónska, Lotyšska, Litvy, Nórska, Poľska, Slovinska, Rumunska, Belgicka, Holandska, Albánska, Ukrajiny, Španielska, Portugalska, USA a spoločne diskutovali o aktuálnej téme – o ďalšom smerovaní súčasnej literárnej historiografie. Zo zahraničných účastníkov boli najpočetnejšie zastúpení slovinskí komparatisti (T. Virk, V. Snoj, M. Dovič, V. Matjač, D. Bandelj); ich vystúpenia, ktoré patrili k najpodnetnejším, boli živé, konštruktívne, fundované. Pripomeňme, že porovnávacia literatúra má v Slovinsku dlhoročnú tradíciu; v polovici 20. storočia ju do krajiny uviedol Anton Ocvirk, odchovanec „francúzskej školy“ a jeho zásluhou sa porovnávacia literatúra v Slovinsku inštitucionalizovala a zahŕňa aj vedeckovýskumnú, aj pedagogickú oblasť. Hlavnými centrami porovnávacieho výskumu je Lubľana a Nova Gorica.

Účastníci konferencie narábali pojmami ako národné dejiny literatúry (national histories of literature), resp. národné literárne dejiny (national literary histories) a porovnávacie literárne dejiny (comparative literary histories), zdôrazňujúc tým potrebu vnímania literatúry ako celku. Na konferencii sa mnohokrát konštatovalo, že aj v 21. storočí sú rovnako potrebné porovnávacie literárne dejiny, ako i národné literárne dejiny. Závety

z konferencie, ktoré sa vyznačujú pluralitou a mnohostrannosťou, odhalili, že literárni vedci hľadajú také formy písania literárnych

dejín, ktoré by reflektovali národné i nadnárodné dejiny spirituality.

Jana Tesařová

JANA KRÁLOVÁ, ZUZANA JETTMAROVÁ et al.: Tradition versus Modernity: from the Classic Period of the Prague School to Translation Studies at the Beginning of the 21st Century.

Praha: Univerzita Karlova, TOGGA, 2008. 196 s. ISBN 978-80-7308-221-5

Keď sa človek pozrie na zborník štúdií, ktorý vydali J. Králová a Z. Jettmarová, translatologičky z pražského Inštitútu translatológie Karlovej univerzity, ako na knihu, až sa mu zatají dych. Vyzerá tak, ako by kniha mala vyzeráť, ako knihy asi vyzerali, keď ešte boli vzácné. Je v pevnej väzbe, má teplú oranžovú farbu prebalu, a na prebale jemný pásik svetlejšej kresby, znázorňujúci grécke písmeno, hádam alfa... a pod tým jednoduchšie dosky väzby.

Je to kniha artefakt. Možno si pomyslieť, že vôbec nie je podstatné, ako kniha vyzerá, ale nie je to pravda. Je to podstatné. Vizuálny vnem, ktorým sa začína vnímanie obsahu, odkazuje na autorský zámer. Vnútny formát knihy nezaostáva za vonkajším dojmom. Písmo, hoci menšie, sa príjemne číta, stránka je zreteľne a príjemne členená. Obávam sa, že nepekne knihy, napchaté riadkami na prasknutie, nie sú uctievaním ich myšlienok, ale ich pohrdaním.

Názov naznačuje, že pôjde o porovnanie minulosti a súčasnosti. Pri bližšom pohľade sa ukazuje, že cieľom zborníka je poukázať na prelínanie a nadväznosť moderného a tradičného, upozorniť na tie tradície, pramene a východiská translatologického výskumu v Česku i na Slovensku, ktoré sa považujú za také samozrejmé, až sa vedomie o nich prakticky stráca. Zámerom autorov bolo rozšíriť povedomie o tom, že české a slovenské myslenie o literatúre, predovšetkým štrukturalizmus, stojí v základe celej literárnej vedy 20. storočia, že sformovalo poznanie, ktoré má v kontexte svetového myslenia o literatúre vysoký status, no ktorého pôvod sa stratil, zastrel, zabudol. V rokoch 2006–2007 bolo

niekoľko príležitostí pozrieť sa na vlastné tradície (osemdesiate výročie Pražského lingvistického krúžku, štyridsiate výročie od smrti J. Levého, päťdesiate výročie od vyjdenia Levého *Teórie prekladu* (1957) a dnes už musíme myslieť na osemdesiate výročie narodenia A. Popoviča roku 2013).

Už od prvých stránok sa nachádzame v jadre problému a sledujeme vývin hodnotenia štrukturalizmu vo svete, odchýlky a dezinterpretácie počas niekoľkých desaťročí. Výskum prekladu v českom a slovenskom kontexte sa taktiež začína štrukturalizmom a znalosťou formálnej metódy. Argument, že český a slovenský štrukturalizmus presadzoval imanenciu a izolacionizmus, takže ich štúdium je škodlivé, sa nielen nezakladá na realite, ale predovšetkým dokazuje, že jeho prívrženci toto myslenie buď nepoznajú alebo sa im pletie s inými odnožami štrukturalizmu odlišného pôvodu. Dnešný široko rozšírený názor, že štrukturalizmus sa začína začiatkami francúzskeho štrukturalizmu, stotožňovaného so Saussurom, je omylom (s. 10).

Zostavovateľky zdôrazňujú, že štrukturalizmus bol v západoeurópskom myslení o literatúre a jazyku interpretovaný prizmou polysystémovej školy, a tým sa vo vnímaní posunul z medzivojnového obdobia do sedemdesiatych rokov 20. storočia. Česká a slovenská relativistická interpretačná teória, či sa zaoberala prekladom alebo pôvodnou tvorbou, však vznikala v širšom rámci pražskej recepčnej estetiky z tridsiatych rokov. Tieto súvislosti málokto pozná, výnimkou je napríklad E. Prunch (*Einführung in die Translationwissenschaft*, 2001) alebo M. Snell-Hornby (*The Turns of Translation Stu-*

dies, 2006). Podobne je to aj s paradigmatickými posunmi v humanitných vedách západoeurópskej produkcie, najmä v oblasti jazyka a literatúry. Dnes je odsunuté do úzadia poznanie, že štrukturalisti chápali pojem jazyka ako integrálnu súčasť sociálnych vzťahov, načrtli pojem dominancie, vzťah synchronie a diachronie a úlohu prijímateľa. Obrat k pragmatizmu v lingvistike z konca šesťdesiatych a začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia bol vlastne obratom k štrukturalizmu, keďže mnohé z nových ideí, ktoré sa v tom čase šírili, predstavovali známe a rozšírené pojmy a prístupy, v zárodku alebo v rozvinutej forme rozpracovávané od tridsiatych rokov 20. storočia (s. 11). Podobná situácia je v súčasnom zdôrazňovaní sociálnych a sociologických aspektov, ktoré boli prítomné už v dielach J. Mukařovského, R. Jakobsona alebo F. Vodičku, a ktoré neskôr rozvíjali J. Levý a A. Popovič.

Na začiatku práce stáli úvahy, ako podobné nepresnosti až diskrepancie zmierniť. Preto sa autori štúdií rozhodli, že sa pozrú na základy vlastnej disciplíny znova. Tak napríklad Z. Jettmarová sa v štúdií, nazvanej *Czech and Slovak translation theories: the lesser-known tradition*, zaoberá koncepciami a pojmovým aparátom J. Levého a A. Popoviča a sleduje ich jednak na pozadí českého a slovenského štrukturalizmu, jednak na pozadí metodologických smerovaní a sociologických záujmov posledných desaťročí 20. storočia vo svete. Základný problém vidí v tom, že medzivojnové tradície českej a slovenskej lingvistiky a literárnej vedy boli prerušené druhou svetovou vojnou a následným nástupom komunistického režimu, čo zamedzilo styku týchto koncepcií so svetom. Jediným reprezentantom tejto školy sa stal Jakobson, ktorý emigroval do USA a ktorý upriamil pozornosť už svojím pôvodom na ruský formalizmus, čím ohnivko, vedúce k pražskej medzivojnovej škole štrukturalizmu, zaniklo. Z. Jettmarová však sleduje aj peripetie poznávania a často mylných prepojení alebo simplifikácií týchto myšlienok neskôr. Vďaka prepojeniu postštrukturalizmu a dekonštrukcie s ruským

formalizmom alebo avantgardou, a tým aj s českým štrukturalizmom, je možné dať do súvislosti napríklad pojmy ako Derridova de-automatizácia a Mukařovského deformácia (s. 19). Podobne je to v prípade pragmatizmu, ktorého koncepčné a terminologické spojenia s pražským štrukturalizmom dokazuje svojimi pertinentnými analýzami L. Doležel (*Poststructuralism. A View from Charles Bridge*, 2000). Jettmarovej štúdia je plná konkrétnych pozorovaní a zdôraznených súvislostí ako aj citácií a odkazov. Všimá si napríklad aj konexie a odlišnosti českého a slovenského štrukturalizmu, pričom vychádza z práce Matejova a Zajaca (2005). Až po týchto úvodných častiach, ktoré obsahujú aj náčrt Mukařovského modelu štyroch funkcií jazyka v procese komunikácie, kde je ústrednou funkciou estetická funkcia, pristupuje Jettmarová k výkladu prekladovej teórie prekladu u Levého a Popoviča.

Podľa Levého a Popoviča je preklad výsledkom trojstupňovej interpretácie, ako píše Z. Jettmarová (s. 27). Sú to: interpretácia sveta autorom vysielajúceho jazykového kontextu, interpretácia textu originálneho diela prekladateľom, interpretácia prijímateľom posolstva, zakódovanom v texte, ktorý vzniká vo vysielajúcom prostredí. Rozdiely vo výsledných interpretáciách vyplývajú z objektívnych spoločensko-priestorových súradníc, ktoré podmieňujú tak individuálne ako intersubjektívne faktory. V slovenskom a českom kontexte sú tieto postuláty zaužívané, jednoduché až banálne. Nie tak inde. V posledných rokoch sa však prejavuje vo svetovej translatológii ústup od čisto lingvistického výskumu. Pojmy ako ekvivalencia, adekvátny preklad, posun, norma, funkcie prekladu, prekladovosť, scudzovanie, udomáčňovanie, skúsenostný komplex čitateľa, exotizujúci preklad, ktoré sa nachádzajú v prácach Levého a Popoviča (kreolizácia, neutralizácia, naturalizácia), sa začínajú znova objavovať a rozpracovávať aj v nej (s. 39–41). Pokiaľ ide o dôraz na prax prekladu, resp. sociológiu prekladu v súčasnej západoeurópskej translatológii, aj tu nachádzame výrazne sformulo-

vané myšlienky už v Levého a Popovičových prácach. Podľa niektorých teoretikov ako H. Buzelin (2005) a A. Chesterman (2006) model polí, ktorý navrhol P. Bourdieu, má na rozdiel od prekladovej koncepcie Levého a Popoviča tú nevýhodu, že nikdy nepracoval na hierarchicky nižších rovinách, ako to bežne robia prekladové práce (s. 39). Podobne je to s dnešným volaním po zapájanie teórie do služieb praxe vo svete. Aj s týmito otázkami sa potýkali tak Levý, ako aj Popovič. Tak napríklad praxeológia alebo teória praxe, kam sa obvykle zaraďujú Bourdieuho práce, bola už obsiahnutá v Popovičovom troch vetvách výskumu – praxeológia (1975), edičná prax a metodológia kritiky prekladu.

Pokiaľ ide o dnes tak zdôrazňovanú a všadeprítomnú ideológiu, aj v tejto oblasti majú súčasné trendy predchodcov v prácach Levého a Popoviča a ďalších osobnostiach českej a slovenskej školy prekladu. Prejavilo sa to najmä v koncepcii prijímateľa prekladu, ktorý determinuje sociálne fungovanie prekladu v prijímajúcom prostredí. Koncepcia prijímateľa vychádza z kolektívneho vedomia spoločenských významov životných faktov, čiže z komplexu znalostí a skúseností prijímajúceho prostredia, a súčasne z jeho individuálnych preferencií a internalizovaných kolektívnych noriem prijímajúcej literatúry a spoločenského a kultúrneho kontextu. To sú tie tzv. potreby prijímajúceho prostredia, inými slovami relevantnosť prekladu, a to, ktorú funkciu prekladu pociťujú prijímatelia ako relevantnú na poli produkcie prekladov (s. 42). Hoci preklady môžu mať ideologické funkcie, nikdy nie sú odvodené výlučne z originálu, pretože medzi originálom a prekladom neexistuje priamočiara spojitosť, nikdy nie je jasné, čo prekladateľ, hoci pod nátlakom, z originálu prenesie, alebo ako svoj preklad upraví. Akékoľvek mohli byť zámery autora, prijímatelia ich môžu vnímať odlišne (s. 43), pretože dominantná potreba v spoločnosti v istom čase determinuje funkciu a hodnotu textu, či originálu, či prekladu, a preto česká a slovenská translatológia zdôrazňovala a zdôrazňuje predovšetkým

intencný charakter prekladového procesu. Pri tom všetkom netreba stratiť zo zreteľa samotný preklad a sociologické teórie rozvíjať hlavne ako možné externalistické dimenzie celého komplexného procesu, píše Z. Jettmarová.

Považujem za veľmi dobré, že Jettmarová venovala veľkú pozornosť výkladu jednotlivých pojmov a teoretických koncepcií štrukturalistov a translatológov. Treba si uvedomiť, že ich práce ostali neznáme, pretože nikdy neboli preložené, a dnes sa už ťažko dostanú do obehu, i kvôli nejasnostiam a odlišnému chápaniu pojmov. Týmto spôsobom sa k čitateľovi, dnes už nielen zo západnej Európy, ale zo sveta, dostáva dobre pretlmočené jadro ich myslenia, ktoré sa navyše spomína v súvislosti s minulým i dnešným myslením. Zásluhu na tom majú citáty a odkazy významných svetových odborníkov, ktoré v štúdiu sprevádzajú prakticky každé tvrdenie. Tým sa do „správnych“, resp. organických súvislostí dostali aj translatologické výskumy z diel J. Levého a A. Popoviča a zvýšila sa možnosť ich poznania.

Túto predstavu podporuje aj umiestnenie prekladu jednej z významných štúdií J. Levého *Geneze a recepcie literárneho díla* (The process of creation of a work of literature and its reception) v skrátenej podobe, ktorú napísal r. 1967 a ktorá vyšla v práci *Bude literární věda exaktní vědou?*, do zborníka. Levého štúdia dáva nahliadnúť do autentického prekladového myslenia a umožňuje anglicky čítajúcemu odborníkovi stretnúť sa s Levého terminológiou a koncepciou v relatívne originálnej podobe, čo je inak v interpretácii takmer vylúčené.

No ani ďalšie štúdie nezanikajú po tomto výraznom nástupe teórie literatúry, jazyka a prekladu, ale aj zaujímavej analýzy dejín a recepcie teoretických myšlienok a koncepcií v rôznych jazykových a kultúrnych oblastiach. Do literárnej vedy alebo teórie, nehorvaci o dejinách literatúry, vstupujú rovnaké zmeny, interpretačné obraty, šumy a dezinterpretácie ako do umeleckej literatúry. Na podobné prípady upozorňuje napríklad

preklad vlastných mien, o ktorom píše J. Králová. Krstné mená tiež vyjadrujú predstavu cudzosti, periférnosti, tradičnosti a odhaľujú, ako do ich podoby zasahujú preklady – či už historicky podmieneným spôsobom, transkripciou alebo nepreložiteľnosťou.

Na veľmi zaujímavý jav súčasnej literatúry upozorňuje aj štúdia J. Hoffmanovej, ktorá vychádza z výskumov L. Doležela a sleduje preklad priamej a nepriamej reči v umeleckých naratívach rôzneho typu – žurnalizmus, psychologická próza a pod., pričom si všima postupné splývanie až takmer zánik dištinktivných črt medzi priamym, polopriamym, sprostredkovaným a nepriamym vyjadrením. Opiera sa pritom o výskum M. Fludernicka (*The fictions of language and the languages of fiction*, 1993), podľa ktorého je každá reprodukcia reči iného interferenciou najmenej dvoch hlasov, dvoch kontextov, vrátane významových posunov, čo preklad ešte znásobuje.

Zaujímavým príspevkom je aj prieskum českých plagiátov z maďarskej literatúry (Mór Jókai a S. Petőfi) zo šesťdesiatych rokov 19. storočia, pri ktorom jeho autorka S. Kolmanová využíva perspektívu translatologického výskumu podľa J. Levého. Aj táto štúdia podnecuje zamyslieť sa na spoločnom území literárnej historiografie – romantizmus, bežnosť adaptácií a imitácií, ponášky na ľudovú slovesnosť atď. – a prekladu, ktorý ustaluje v tomto období svoje žánrové formy.

Nemožno sa zahľbiť v rámci jedinej recenzie do všetkých textov zborníka, hoci by to bolo zaujímavé. Tak napríklad tu figuruje zaujímavá téma, ktorá sa ani v translatologických prácach nevyskytuje príliš často – prvé preklady Euklidovej základnej práce z geometrie *Elementy* do češtiny a okolnosti, za ktorých tieto preklady vznikali a vychádzali koncom 19. a začiatkom 20. storočia.

Mimoriadne podnetnou je štúdia M. Uličného, ktorý analyzuje preklad Shakespeareových *Sonetov* do češtiny a španielčiny a porovnávacou analýzou jazykov, metra a rýmu, ako aj celej veršovej skladby, inými slovami analýzou viazanosti verša ako takej,

dospieva k názoru, že preklad viazanej poézie viazaným veršom výsledný produkt jednoznačne ochudobňuje ba až falšuje, a preto by bolo lepšie vyhnúť sa tomuto spôsobu prekladu.

Ako vidieť, zborník je tematicky pomerne heterogénny, asi tak, ako dnešná prekladová realita. Záverečné slovo však dostala téma zo súčasnosti – prehodnotenie prekladových stratégií z nedávnej minulosti v kultúrach, ktoré boli ideologicky viazané na tzv. socialistické spoločenstvo. Príspevok napísala N. Kocijančič Pokorn, známa translatologička z Lubľany, ktorá nastolila otázku, opäť blízku slovenskej a českej kultúre – (*Post*)komunistická cenzúra v preklade – náboženstvo ako tabu. Svoj výskum postavila na Lefeverovej premise, podľa ktorej akýkoľvek druh rewritingu, čiže prepisu vrátane prekladu, môže byť objektom kultúrnych nátlakov, asimilácie alebo zámerných deformácií zo strany prijímajúcej kultúry, čiže, ako to znie v odbornej terminológii, „manipulácie zo strany kultúry cieľového jazyka“ (s. 175). Ako príklad spomína výsledky deskriptívnej analýzy, ktorou Lefever zistil, že západoeurópske kultúry často skrývali alebo potláčali v prekladoch isté témy alebo prvky, napríklad prvky sexuality pri preklade antických diel, aby posilnili vlastné stereotypy (*Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame*, 1992). Tento prístup využila aj Pokorn. V príspevku vyšla z analýzy klasikov detskej literatúry (D. Defoe, R. L. Stevenson, A. Lindgrenová a J. Spyri), preložených do slovinčiny z angličtiny, švédčiny a nemčiny, v preklade ktorých sa ukázalo, že cenzúra odstraňovala, miernila alebo menila náboženské zmienky, týkajúce sa kresťanstva. Zamerala sa na preklady z obdobia 1945 až 1980, pričom analyzovala tie preklady, ktoré vyšli opakovane. Jej záver je prekvapujúci. N. Pokorn konštatuje, že cenzúra v istom zmysle pokračovala aj po páde socializmu, ale s malým rozdielom. Zatiaľ čo preklady v minulosti boli očisťované od odkazov ku kresťanstvu kvôli zhode s ideológiou socializmu, dnes sa tak deje opäť, ale z ekonomických dôvodov.

Záverom možno povedať, že zborník bol postavený s konkrétnym cieľom – poskytnúť čitateľovi z iných krajín sveta možnosť získať isté vedomosti a poznatky koncepcií, ktoré sa rozvíjali v krajinách a kultúrach strednej Európy, kde bol multilingvizmus a prelínanie kultúr po stáročia bežným zjavom. Vyšiel v angličtine, s presnými prekladmi pojmov a termínov, takže ho možno použiť aj pri prekladoch teoretických prác do cudzích jazykov. Pomáha tomu aj preklad Levého štúdie do angličtiny, kde si aj slovenskí odborníci môžu nájsť anglický ekvivalent. Ba čo viac, štúdia Z. Jettmarovej formuluje myšlienkové jadrá a základné východiská, ako aj komplexnejšie názorové celky slovenských a českých štrukturalistov a translatológov za sústavného porovnávania s dnešným myslením trans-

latológie v dielach najvýznamnejších svetových osobností. Nájde tu termíny, s ktorými sa stretávame v zahraničných translatologických prácach, premyslene uložené do vzťahu s tými pojmi, s ktorými bežne narábame. Celá práca má presný cieľ, je napísaná intencne, s vedomím, že ju budú čítať odborníci či študenti, ktorým chýbajú základy, samozrejme pre český a slovenský kontext, a ktorí môžu preniknúť do problému iba za premyslenej stratégie hľadania súvislostí, paralel a všeobecne známych vecí. Ako píše Z. Jettmarová, táto práca vyjadruje nádej, že zainteresovaný čitateľ získa i keď možno ohraničené informácie, ale aspoň základný prístup k teóriám, ktoré ostali uzavreté v odlišných, menej prístupných jazykoch (s. 43).

Libuša Vajdová

Protej. Perekladackij almanach. Vypusk 1. Ed. O. A. Kaľnyčenko.

Charkiv: Vydavnictvo NUA, 2006, ISBN 966-8558-62-6.

OLEKSANDR FINKEĽ: Zabutyj teoretik ukrajinskogo perekladoznavstva. Za redakcijeju L. M. Černovatogo ta V. I. Karabana.

Vinnicja: Nova kniga, 2007. ISBN 978-966-382-042-2.

MIKOLA LUKAŠ: Mocart ukrajinskogo perekladu. Za redakcijeju L. M. Černovatogo ta V. I. Karabana.

Vinnicja: Nova kniga, 2009. ISBN 978-966-382-196-2.

Ukrajinska perekladoznavča dumka 1920-ch—počatku 1930-ch rokov. Za redakcijeju L. M. Černovatogo ta V. I. Karabana.

Vinnicja: Nova kniga, 2011. ISBN 978-966-382-329-4.

Keď uvažujeme o preklade, svoje reflexie o tejto problematike konfrontujeme vo väčšine prípadov so známymi či najnovšími badaniami v tejto oblasti predovšetkým západoeurópskej proveniencie. Po konferencii o súčasných európskych konceptoch dejín prekladu na univerzite v estónskom Tallinne (2010) a medzinárodnej translatologickej konferencii na Štátnej univerzite V. N. Karazina v ukrajinskom Charkove (2011) som si svoj názor o dominantne ruskej translatologickej škole v postsovietskom kultúrnom priestore poopravila. V zmysle fungovania prekladu ako znaku „vyspelosti“ kultúrneho priestoru smerom dovnútra prijímajúcej kultúry, ale i von – „k iným“ kultúram, ktoré vnímajú úroveň kultúry i na základe existen-

cie/neexistencie *Fausta*, *Hamleta*, ale aj *Malého princa* či *Mena ruže*... sa fakticky väčšina bývalých „sovietskych“ republík usiluje opísať svoje kultúrne dejiny 19. a 20. storočia práve aj cez prekladateľské aktivity. Práve tie totiž často pôsobili v jednotlivých kultúrach ako kanály prijímania esteticky „nového“/“iného“, alebo klasického/overeného/“nespochybniteľne hodnotného“.

Publikácie ukrajinskej proveniencie, s ktorými som mala možnosť sa zoznámiť, majú viacero odborných rozmerov. Asi tak ako vo všetkých odborných a vedeckých komunitách, aj v početných textoch ukrajinskej translatologickej komunity dominujú najmä mená O. Kaľnyčenka, L. M. Černovateho a V. I. Karabana. Je to tak aj v recenzovaných

publikáciách. Prvé číslo almanachu *Protej* spred piatich rokov prinieslo v zásade publikovanie textov z tých oblastí uvažovania o preklade, ktoré sa za tých ďalších päť rokov úspešne rozvíjali. *Protej* publikoval a. v podstate kanonizované ukrajinské preklady vybraných textov svetovej literatúry, b. úvahy významných prekladateľov o tejto aktivite (od svätého Hieronyma k R.-M. Rilkemu a V. Nabokovovi, či c. relevantné texty ukrajinského uvažovania o preklade (napr. O. M. Finkel) a d. teoreticko-kritické materiály z dejín a teórie umeleckého prekladu, resp. lexicografie.

Je príznačné, že jedným z prvých návratov k dejinám ukrajinského myslenia o preklade bolo publikovanie života a vybraných prác „klasika“ ukrajinskej translatológie Oleksandra Finkelja pri príležitosti 110. výročia jeho narodenia *Oleksandr Finkel. Zabutyj teoretik ukrajinskogo perekladoznavstva* (2007), ktorý sa prekladom a problematikou prekladu (teoreticky i konkrétne do ukrajiničiny a ruštiny) zaoberal viac ako štyri desaťročia: od štúdie *Teória a prax prekladu* – 1929 cez podnetné úvahy o autopreklade (1962) k analýzam ruských prekladov ukrajinského barda T. Ševčenka (1975). Viaceré zo spomínaných Finkelových prác podľa zachovaných materiálov poznal a oceňoval vo viacerých svojich textoch aj A. Popovič. Hommage Finkelovi zároveň dopĺňa škálu edície *Dictum Factum*, ktorá je orientovaná na translatologickú problematiku, predovšetkým na jej históriu, ale aj na opis a výklad konkrétnych prekladateľských problémov v jednotlivých oblastiach a sférach prekladania.

V tomto zmysle jej pokračovaním je bibliografická spomienka *Mikola Lukaš. Mocart ukrajinskogo prekladu*, ktorá vyšla v rovnakej edícii pri príležitosti 90. výročia narodenia „Mozarta“ ukrajinského prekladu Mikolu Lukaša (1919-1988), orientovaná okrem osobných a literárnych spomienok i na translatologické analýzy Lukašových prekladov diel západoeurópskych literatúr či úvahy o význame a mieste jeho prekladov pre a vo vývine moderného ukrajinského jazyka.

Ostatnou publikáciou spomínanej edície je svojím charakterom jedinečná antológia *Ukrajinska perekladoznavča dumka 1920-ch—počatku 1930-ch rokov*, ktorá predstavuje skutočne aj v stredoeurópskom, na preklad zataženom kultúrnom priestore výber z prác o preklade klasikov ukrajinskej literatúry a kultúry 20. storočia. Editori L. M. Černovatyj, V. I. Karaban i (v pozitívnom slova zmysle) „šedá eminencia“ súčasnej charkovskej translatológie O. Kalnyčenko podčiarkujú v publikácii jednak jej vecný rozmer (vnímanie prekladu v dobových úvahách ako tvorivej ľudskej aktivity), jednak význam poznania dejín disciplíny nielen pre odborníkov a bádateľov v oblasti prekladu, ale predovšetkým pre študentov tohto odboru v zmysle poznania „pamäti“ nielen európskej, ale práve domácej translatológie.

Ako vyplýva z uvedených stručných charakteristik niekoľkých (*pars pro toto*) ukrajinských translatologických publikácií, je dobré sa niekedy – možno aj nečakane – skonfrontovať s iným, nie notoricky známym a v slovenskom prostredí opísaným kontextom, aby niektoré dezideráta našich vlastných úvah, rovnako ako niektoré manká slovenskej translatológie výraznejšie na seba upozornili.

Mária Kusá